

MARKÓ VERONIKA

Szabó Dezső első és utolsó könyvtára

Szabó Dezső, a szenvedélyes könyvgyűjtő élete során többször vált meg – hol kényszerből, hol saját akaratából – addig gyűjtött könyvtárától. Közismert, hogy halála után könyvei az Eötvös Collegium könyvtárába (ma MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtár) kerültek,¹ az azonban feledésbe merült, hogy első gyűjteményét is itt őrizzük már csaknem száz éve.

Az első

Szabó Dezső 1900-tól 1904-ig volt az Eötvös Collegium tagja, olyan társakkal, mint Kodály Zoltán, Horváth János, Szekfű Gyula, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Balázs Béla. 1904-ben jelent meg nagy elismerést kiváltó tanulmánya *A vogul szóképzés*, amellyel elnyerte az Akadémia fiatal nyelvészeknek kiírt Sámuel-díját, s így ösztöndíjasként egy teljes évet tölthetett Franciaországban. Önéletírásában, az *Életeim*-ben részletesen beszámol párizsi könyvvásárlásairól. Ízelítőül:

„A Szajna-parti bouquiniste-ek, különösen a balpartiak, általában mind ismeretek engem. Sokkal valóságos barátságban voltam. Alig volt nap, hogy ne szimatoltam volna szét a ládáikban [...] Sok vacsorám és sok ebédem valorizáltam át könyvre.”² Máshol: „A könyv, meleg sugárzású egykorú kötésben megvolt. Ára:

¹ Szabó Dezső könyvtárának 1945–1949 közti sorsát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) iratanyagára támaszkodva feldolgozta: KERESZTES Csaba, *Szabó Dezső könyvtára = Archiv-Net*, 2005/4; az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Archivuma könyvtárra vonatkozó dokumentumaiból válogat: *A Nagyboldogasszony úttól a Mènesi útig*, összeáll., s. a. r. Simon Zsuzsanna, Bp., Nap, 2011, 11–30; az Eötvös Collegium, majd az Irodalomtudományi Intézet könyvtára történetének egy szeletét feldolgozta: MARKÓ Veronika, *Eötvös József Collegium könyvtára – Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtár, Egy válságos évtized története (1945–1955) = Magyar Könyvszemle*, 2010, 226–241, és MARKÓ Veronika, *Hogyan lett az Eötvös Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára = Lustrum*, eds. László Horváth et al., Bp., Typotex, Eötvös Collegium, 2011, 220–235.

² SZABÓ Dezső, *Életeim I–II*, Bp., Szépirodalmi, 1965, II. kötet (a továbbiakban *Életeim II*) 126; életrajzához: NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Bp., Akadémiai, 1964 (a továbbiakban NAGY 1964), és Budai Balogh Sándor folyóiratcikkei – összegyűjtve megjelent: BUDAI BALOGH Sándor, „Megtö-

hatvan frank. A szívem a nyeldekölöm alá csuklott fel. Abban az időben ez az összeg igen tekintélyes volt egy könyvért [...] De a könyv, a nő és a szép vidék hívásainak nehéz ellenállni.”³

Hazatérésekor már egy héttel korábban megvette vonatjegyét, nehogy könyvkereskedőknél hagyja az erre félretett pénzét is, s kilenc hatalmas ládában küldette Budapestre egy szállítóvállalattal gyűjteményét.⁴ Az I. világháborúig még négy nyarat töltött Párizsban, s mindegyik útjáról rengeteg könyvvel tért vissza.

„Háború előtti élete valóságos bolyongás egyik vidéki városból a másikba. Egy állandó pontja van, életének egy forró kiterjeszkedése: Párizs, és rajta keresztül a világműveltség legszebb álmai. Szegényes útipoggyászában Párizsból hozta hangszereit, amelyeken ezeket az álmait megjátszhatta: a nyugati Európa majd mindegyik nyelvén írott könyveit” – foglalta össze Kuncz Aladár ezeket az éveket.⁵

„Bolyongásainak” oka, hogy botrányai miatt évről évre más iskolába helyezték: Budapestről Székesfehérvárra, Nagyváradra, majd Székelyudvarhelyre, ahonnan fegyelmi ügye miatt került 1913-ban Sümegre. Az itteni négyosztályos reáliskolában tanítani valóságos büntetés volt,⁶ mégis – itt is – fegyelmit kapott 1914 elején vallásgyalázás miatt,⁷ s szeptembertől Ungvárra kellett költöznie. „A háború első három évében Ungvárt voltam tanár” – kezdi *Ólj!* című elbeszélését, majd arról ír, hogy ezekben az években ismerte meg a szenvedést, az éhezést, gyakran bujdosott a hitelezők elől.⁸ A szakirodalom itteni éveiről nem sokat tud,⁹ ezért értékes dokumentumok az Eötvös Collegium levéltárában őrzött levelei, melyeket Bartoniek

röm a villámokat”, Tanulmányok, írások Szabó Dezsőről, Bp., Püski, 2004 (a továbbiakban BUDAI BALOGH 2004), valamint újabban (bár a könyvtárra vonatkozóan nem találtam benne újdonságot, de életrajzi adatokban igen gazdag): SZÖCS Zoltán, *Szabó Dezső enciklopédia*, Bp., Kairosz, 2011. Irodalomtörténeti megítéléséhez: VERES András, *Szabó Dezső újraértékelése = Jelenkor*, 2013/1, 61–68.

³ *Életeim II*, 85–86.

⁴ *Életeim II*, 135.

⁵ KUNCZ Aladár, *Szabó Dezső = Ellenzék*, 1923. július 22.; kötetben: *Az elsodort író*, In memoriam Szabó Dezső, vál., szerk. Gróh Gáspár, Bp., Nap, 2002, 150; ill. KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám*, Válogatott tanulmányok és cikkek, s. a. r. Pomogáts Béla, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2013, 152–153.

⁶ „Sümeg a legbüntetőbb állomás” (SZABÓ Dezső, *Segítség!*, Bp., Püski, 1997, 207). – „Ide tettek, ebbe a derék falucskába, ahol csak véletlen, kegyúri szeszély, hogy négyosztályos középiskolát csináltak egyszer. Innét nincs hova büntetésből elhelyezni...” (KAFFKA Margit, *Reggeli kávé = Pesti Napló*, 1917. 285. sz.; kötetben: KAFFKA Margit, *Álom*, Kaffka Margit kiadatlan elbeszélései, Bp., Franklin, é. n., 73).

⁷ DEGRÉ Alajos, *Szabó Dezső sümegi fegyelmi ügye = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1966, 591–593; *Életeim II*, 577–583.

⁸ SZABÓ Dezső, *Ólj! és egyéb elbeszélések*, Bp., Genius, 1921, 11.

⁹ NAGY 1964, i. m. 101; POMOGÁTS Béla, *Szabó Dezső Ungváron = Együtt*, 2006/1, 13–17.

Gézához, az intézmény első igazgatójához írt.¹⁰ Szabó Dezső igen nagyra becsülte BG urat (a collegisták így nevezték), diákévei után is házitanítóskodott lányai mellett (Juliska kezét meg is kérte).¹¹ Évekkel később nehéz helyzetében hozzá fordult segítségért. A legkorábbi levelet teljes egészében betűhíven idézem:¹²

„Méltóságos Uram!

Ne méltóztassék tolakodásnak venni levelem. Nem a volt hallgatót akarom fel-támasztani, igen szemtelen insistence volna ez részemről. Mint egészen idegen könyvvigéc vagyok bátor egy üzletet ajánlani.

Két év óta mintegy ezerkétszáz – valószínűleg több – kötetből álló könyvtáram a sümegi Népbanknál van zálogba téve. A könyvtár francia, magyar, angol, német, olasz, spanyol szépirodalmi, esztétikai, történelmi, filozófiai és szociológiai könyvekből áll. Bár a könyvek nagy részét antikvárice jutányosan vettem, mégis több – tízezer koronánál aligha kevesebb pénzemben áll.

Ez a könyvtár nekem már semmiképpen nem kell, én ilyen terhet többé nem bírok el. A bank most rám írt, hogy helyi viszonyai miatt s a könyvek érdekében is, most már többet igazán nem várhat, s ha három hét alatt nem intézem el a dolgot, ott Sümegen elárverezteti.

A könyvtár a banknál kétszázharminc koronáért van letéve, de a hivatalos költségekkel kiváltása kb. háromszáz K.ba kerülne.

A köv. ajánlatot bátorodom tenni. Ha Méltóságod a könyvtár megszerzését az intézetre hasznosnak véli, méltóztassék a banktól kiváltatni és elhozatni s itt személyes megtekintés után nekem hét-nyolcszáz K. vételárt fizetni. Ha azonban ez az összeg a megtekintés után soknak találtatnék, Méltóságod bármilyen becslését elfogadnám. Becslés csakis személyes megtekintés után volna lehetséges, mert semmiféle katalógusom nincs.

Igaz, hogy a könyvek túlnyomó része a Koll. könyvtárában megvan, de ezek talán több példányban is szükségesek s akad nem egy érdekes kiadás is.

Ha Méltóságod ajánlatom elfogadhatónak találja, igen kérem lehetőleg rögtön válaszát, mert a gyertya kissé körmömre égett s író ismerőseim egy másik megoldást is ajánlottak, ami némi időt vesz igénybe.

Bpest, 1916. aug. 1

Maradok méltóságodhoz

mély tisztelettel

Szabó Dezső

I. Bécsikapu tér 1 sz. fdsz.2.”

¹⁰ ELTE Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban EJC MDL) 38. doboz 64/a dosszié. (Bartoniek 1895-től 1928-ig volt a Collegium igazgatója.)

¹¹ *Életeim II*, 142–145; NAGY 1964, i. m. 33.

¹² EJC MDL 38. doboz 64/a dosszié 8. – A budapesti cím oka: későbbi leveleiből kiderül, hogy Budapesten nyaralt.

Az ezt követő levélváltásból kiderül, hogy BG elfogadta régi diákja ajánlatát: kifizette a Sümegi Népbank követelését (371 K 90 f) és ezen felül a könyvek vételáraként 800 koronát adott Szabó Dezsőnek.¹³ Az egykori tanítvány augusztus 6-án jelzi Bartonieknek, hogy a könyveket annak idején hét nagy deszkaládában szállították a bank raktárába, megerősítés után ezekben vonatra tehető, a banktisztviselők sürgetik is ezt, „nehogy valami új katonaszállítás miatt hetekre kidobják valamelyik állomáson.” Megírja még: „a lefoglaláskor vettek fel hivatalosan egy katalógust, mely ott van hivatalos letétben. Ez ugyan mind ilyenekből áll:

Szerző: Tomo Primo

Munka c. Secunda edizione etc.

de ők nem tudják, hogy ilyen s félnek tőle.”¹⁴

Önéletrajzi regénye, az *Életeim* 1914-ben, sümegi tartózkodása közepén szakad meg (írását 1944 decemberében kénytelen abbahagyni, amikor az ostrom kezdetén végleg levonul a pincébe), így sem könyvei 30 éve történt lefoglalásáról, sem az 1916-os kiváltásról nem tudhatunk már meg semmit belőle. Vagy mégis? Még székelyudvarhelyi tanárkodása idejéből (1912-ből!) érdekes történetet mesél el: egy szabócég 3600 koronára perelte az addig neki készített ruhákért (különösen fiatal korában nagy hangsúlyt fektetett öltözködésére, megjelenésére), s lefoglalták egyetlen vagyonát, szép és értékes könyvtárát. „Megkezdték elkészíteni a könyvek listáját. De a francia, olasz, angol, német, spanyol, finn könyvek dzsungelében már az első kötetnél megakadtak. Ügyvéd, végrehajtó, segéd tanácstalanul néztek egymásra, én pedig egy karszékből nem minden humor nélkül szemléltem őket.” Végül az ügyvéd könyörgésére ráállt, hogy lediktálja a könyvek szerzőjét és címét: „lediktáltam egy éktelen hosszú listát, melyen néhol a megjelenési helyet, néhol a címet vagy annak egy részét tettem meg szerzőnek, a szerzőt vagy a megjelenési helyet címnek és így tovább. Az ügyvéd kövér meglepéssel távozott kíséretével.”

Az ezt követő bírósági tárgyalás vádbeszédének egy jellemző mondata: „mint írónak, mint tanárnak, lehet húsz, lehet harminc, lehet negyven kötetre szüksége, de nem több mint kétezer kötetre, melyek különben is a legkülönbözőbb szakmákból valók, melyek őt nem is érdekelhetik”.

Szabó Dezső a tárgyaláson visszaemlékezése szerint önmagát védte – a bírót meggyőznie és az ügyvédet megaláznia azzal sikerült, hogy elővetette a lefog-

¹³ EJC MDL 38. doboz 64/a dosszié 12. – A Sümegi Népbank 1916. aug. 4-i levele BG-nek: 371 K 90 fillér követelésük ellenében adják ki a lefoglalt könyveket; 13. „Nyugtatvány 800 Koronáról, mely összeget a Br. Eötvös J. Kollégium pénztárától később kiállítandó jegyzék szerint átadott könyvek vételára fejében átvetem. Bpest, 1916. aug. 21-én Szabó Dezső”; valamint 19. doboz 55. dosszié (Szabó Dezső személyi anyaga): 7. Postai föladóvevény a Sümegi Népbanknak 371K 90f-ről 1916. aug. 7. dátumbélyegzővel.

¹⁴ EJC MDL 38. doboz 64/a dosszié 11. Szabó Dezső levele BG-nek 1916. aug. 6. – sajnos nem maradt fenn sem ez a lefoglaláskor felvett „ál”, sem bármilyen „valódi” könyvlista.

lalás könyvjegyzékét, s elkezdte azt fordítani: „Szerző: Második kiadás, Cím: Maimbourg Lajos. Megjelenési hely: A lutherizmus története [...] A bíró rögtön elutasította a keresetet, és feloldotta a lefoglalást.”¹⁵

Barátja (szerelme?¹⁶), Kaffka Margit *Reggeli kávé* című, 1917-ben megjelent novellájában mutatja be Szabó Dezső könyvszeretetét. Az író egy sümeget reggel, mielőtt tanítani indul, szobaasszonyával beszélget, collegiumi éveitől egész addigi életét elmeséli (párizsi utazásai, tanárkodása...), utal a válásgyalázás miatti fegyelmire, majd ezt mondja: „Akkor már több mint a fele fizetésem lefoglalták adósságba, a könyvtárom, ... igen, nyolc-tízezer koronát egy pesti nyilvános könyvtár ígért érte, de *ezt* nem, *ezt* az egyet nem! Egyetlen kötetét se! *Ennyi* a morál és az erő maradék morzsája bennem!”¹⁷ (Kaffka novellája három évvel a lefoglalás, s egy évvel a könyvek Collegiumba kerülése után jelent meg!)

Úgy tűnik, első könyvtára elvesztése érzékenyebben érintette, mint későbbi, a gyűjtőszenvédély mellett sokszor üzleti megfontolású könyveladásai-vételei. Erre utalnak Kaffka Margit idézett sorai, s egy 1918-as levelének részlete is: „A háborús évek teljesen tönkretettek. Elvitték könyvtáram és lerongyoltak.”¹⁸ Vajon, ha folytathatta volna önéletrajzi regényét, szembe tudott volna nézni e nagyon nehéz időszakkal, az első világháború éveivel, tetézve legbecsesebb tulajdona, gondosan gyűjtött könyvtára elvesztésével?

A 20-as, 30-as évek collegistái még tudtak erről a könyvanyagról, hiszen gyakran forgatták, mégis mindössze két rövid utalást találtam Szabó Dezső korai könyvtárának a Collegiumba kerülésére: egyrészt Féja Géza említi meg a *Szabadcsapat*-ban, másrészt Borzsák István írja meg, hogy Tacitust az ő Firmin-Didot kiadású kötetéből olvasta először 1933 nyarán.¹⁹

Milyen kötetekből állt ez a könyvtár? 1914 elején a *Nyugat*-ban megjelent *Beteg a könyvek között* című novellájában részletesen bemutatja:

„A falakat magas könyvszekrények takarják, melyeket minden színű és formájú könyvek zsúfolnak tele. A könyvek különös, gazdájukhoz szabott rendben

¹⁵ *Életeim II*, 477–480. – Az a motívum, hogy a végrehajtott művek (bár itt szobrokról van szó) listáját nem tudják összeírni, s Szabó Dezsőnek (Boór Bálintnak) kell diktálnia, a *Segítség* című regényben is megjelenik (SZABÓ DEZSŐ, *Segítség!* Bp., Püski, 1997, 189).

¹⁶ BODNÁR György, *Kaffka Margit*, Bp., Balassi, 2001, 62–64.

¹⁷ KAFFKA Margit, *Álom* 75.

¹⁸ NAGY 1964, i. m. 186.

¹⁹ „Az első világháború folyamán könyvtárának az eladására kényszerült, az Eötvös Kollégium vette meg, ismertem a gyűjteményt, csupa jelentős műből állott, Szabó Dezső kiválasztó ösztöne tökéletesen dolgozott.” – FÉJA Géza, *Szabadcsapat*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 86; BORZÁK István, *A klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban = Antik Tanulmányok*, 1985–86, 251; ill. újraközlése: BORZÁK István, *Dragma I.* kötet, Bp., Telosz, 1994, 392; az említett mű: TACITE, *Oeuvres complètes*, publ. par M. NISARD, Paris, 1842 (Szabó Dezső possessor bejegyzéssel). – Nagy Péter, Szabó Dezső monográfiusa diákként, majd kutatóként is használta a könyvtárat (s a régi Collegium iratanyagához is hozzáférhetett), mégsem említi sem a lefoglalást, sem az első gyűjtemény könyvtárunkba kerülését.

szomszédjai egymásnak. Tertullianus és Szent Jeromos közt Zola-kötetek, Szent Ferenc mellett Van Lerberghe és Jammes, Butler *Hudibras*-a mellett *A magyar alkotmány története*, Comte és Marx között Szent Ágoston, századokon vénült bőr-fóliánsok közt a *Mercure de France* sárga kötetei. És ez a bizarr egymásmellettiség mégis egy lélek titkos egységét adja.” Majd Dante, Keats, Whitman iránt lelkesedik.²⁰

Olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy – bár lista nem maradt fenn – immár 120 éve folyamatosan működő könyvtárunk eredeti leltárnaplójából rekonstruálható a megvásárolt könyvanyag. Maga Bartoniek Géza írta be az első tételhez: „Szabó Dezső könyvtára”, a „szerzés módja” rovatba pedig a „vétél 1916 (SzD)” megjegyzést. Sok kötetben találunk possessor bejegyzést – néhol évszámmal (1901 és 1912 közöttiek), helymegjelöléssel (Sz hely, illetve Székelyudvarhely, Sümeg, Paris stb.).

Szabó Dezső saját bevallása szerint nyolc nyelven olvasott,²¹ tükrözi ezt könyvtára összetétele is: csaknem fele (365 kötet, 287 mű) a francia irodalom és irodalomtörténet, kb. egynegyede az angol, spanyol, olasz irodalom, valamint a finnugor irodalom és nyelvészet körébe tartozik. A fennmaradó negyeden a magyar irodalom, a történelem, filozófia, lélektan osztozik, valamint néhány szótár, Biblia²² (német nyelvű mindössze hat mű, pl. Nietzsche is francia fordításban olvasta inkább).

A könyvtár részletes tartalmi elemzése külön tanulmány feladata lehetne, itt épp csak megemlítem, hogy a gyűjtemény számos darabjához találhatunk az író életművében (az *Életeim* párizsi könyvvásárlásairól beszámoló részleteiben, folyóiratcikkeiben, fennmaradt leveleiben) kapcsolódó hivatkozást, érdekes történetet.²³

Az *Életeim*ben beszámol pl. arról, hogy *A futurizmus, az élet és irodalom* (helyesen: *művészet*) *új lehetőségei* címmel a *Nyugat*-ban megjelent tanulmányát valaki lefordította, s eljuttatta Marinettinek, aki könyvcsomagot küldött neki hosszú levéllel, melyben megköszöni írását, s kéri, foglalkozzon továbbra is a futuriz-

²⁰ SZABÓ DEZSŐ, *Beteg a könyvek között* = *Nyugat*, 1914/5, 299.

²¹ NAGY 1964, i. m. 26.

²² A gyűjtemény egyik legrégebbi kötete egy 1626-os első kiadású KÁLDI György Biblia.

²³ Néhány példa: *Életeim II*, 559: 1913 őszén egy Sümeg környéki erdőben VAN LERBERGHE, *La Chanson d'Ève* kötetét olvasta – a mű „Didier Szabó 1911” possessor bejegyzéssel itt áll könyvtárunk polcán 1916 óta. Victor Hugo versei iránti lelkesedését is többször megírta, mind első, mind utolsó könyvtárából több kötetet őrzünk. Bauer Hilda, Balázs Béla húga visszaemlékezése párizsi találkozásukra: „Egyszer egy Victor Hugo verskötetnek [...] első kiadását találta meg. Majd megörült örömeiben [...] egész du. olvasott, szavalta, kiabálta Victor Hugo verseit. Rajongott érte akkoriban.” (BAUER HILDA, *Emlékeim*, MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum, Bp., 1985, 18–19.); *Életeim II*, 123: „egy hétig minden kora délelőtt felmentem a Notre Dame tornyának a tetejére [...] Mindig magammal hoztam Baudelaire-t, és ha kiámultam magamat, itt, Párizs nagy horizontjában tanultam meg két-három versét könyv nélkül”, majd két idézet következik a *Les fleurs du mal*ból. A kötet, amelyet valószínűleg föl vitt magával: BAUDELAIRE, Charles, *Les fleurs du mal*, Paris, Calmann-Lévy, é. n. Szabó Dezső 1906 Pa[ris] possessor bejegyzéssel kézbe vehető könyvtárunkban.

mussal.²⁴ A *Nyugat*-ban abban az időben megjelent cikkei szerint visszaemlékezése nem pontos! Marinetti *Le Futurisme* című kötetét Párizsban egy könyvtárúrnál vette, s az erről írt kritikája hatására küldte meg a futurista a könyvtárunkban a mai napig őrzött *Le Monoplan du Pape* kötetét, melyet Szabó Dezsőnek dedikált („à Szabó Dezső hommage de F T Marinetti”) – derül ki az ez utóbbi műről írt recenziójából.²⁵ Az általa említett nagyobb lélegzetű futurizmus-cikke pedig csak a következő év elején jelent meg.

A leltárnaplóban 600 mű (770 kötet) szerepel, tehát a levélben említett 1200 kötet vagy túlbecsült, vagy elképzelhető, hogy a legkedvesebb darabokat Szabó Dezső visszakapta Bartoniektól. (Ezt valószínűsíti, hogy arányaiban nagyon kevés a magyar irodalom a könyvtárunkba került anyagban.) Kétségtelen, hogy az *Életeim*-ben említ olyan köteteket, amelyeket első párizsi útján vett, s még 1944-ben is megvannak könyvtárában, így pl. egy 1735-ös Desprez kiadású bőrkötéses Szent Ágostont, amelyet csak halála után kapott meg könyvtárunk (ugyanakkor egy korábbi kiadást már az 1916-os vásárlással).²⁶ Szintén ezt támasztja alá, hogy *Beteg a könyvek között* című novellája korábban idézett részletében több olyan mű szerepel, amelyeket nem vett Bartoniek állományba. (Butler csak utolsó könyvtárából került hozzánk, vagy említhetjük Marxot – ebben a gyűjteményben nem, az 1924-ben eladásra szánt könyvei között viszont már szerepel.²⁷)

A második

A korabeli közéletben, lapokban könyvei 1924-es kiadását nagy nyilvánosságot kapott. Hogyan is jutott el idáig? Sajtó útján elkövetett izgatás és nemzetgyalázás miatt börtönre és komoly pénzbüntetésre ítélték, a Kúria az ítéletet felfüggesztett fogházra, s a pénzbüntetést felére csökkentette, de így is kilátástalannak érezte helyzetét. Elhatározta, hogy „kivándorol”. Kifizette tartozásait, eladta művei kiadói jogát a Stádiumnak, majd kiadta Szirtes úti lakásán 6000 kötetes könyvtárát.²⁸

²⁴ *Életeim II*, 462–463; SZABÓ Dezső, *A futurizmus, az élet és művészet új lehetőségei = Nyugat*, 1913/1, 16–23.

²⁵ Az említett kötet: F. T. MARINETTI futuriste, *Le Monoplan du Pape*, Paris, E. Sansot & Cie, 1912; SZABÓ Dezső, *Marinetti, Le futurisme = Nyugat*, 1912/14, 156; SZABÓ Dezső, *Marinetti, Le monoplan du pape = Nyugat*, 1912/16, 298–299.

²⁶ *Életeim II*, 19. – Nagy Péter monográfiájában megemlíti, hogy egy fennmaradt feladóvevény tanúsága szerint Székelyudvarhelyről Sümegre 8 láda könyvvel költözött, amit ő legalább 3000 darabnak gondol (NAGY 1964, i. m. 84). Szabó Dezső az *Életeim* 1912-es könyvfoglalási történetében 2000 kötetet említ (*Életeim II*, 477). Ha hihetünk e becsléseknek, akkor nem a teljes könyvtárát foglalták le, esetleg már korábban is értékesített köteteket...

²⁷ TAXNER Ernő, *Szabó Dezső kéziratok könyvtár-„lajstroma” = Irodalomtörténet*, 1972/3, 725.

²⁸ BUDAI BALOGH Sándor, *Szabó Dezső ismeretlen naplója = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985, 688–708; NAGY 1964, i. m. 365–369. – A könyvkiadás történetét megírta *Segítség!* című regényében (SZABÓ Dezső 1997, i. m. 451–458). Cs. Szabó László segédkezett a kiadásánál, sze-

Amiért megemlíjtük e gyűjteményt (hisz ebből a Collegium nem vásárolt): Szabó Dezső listát írt eladásra szánt könyveiről (ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi). Taxner Ernő e „lajstrom” alapján elemezte a könyvtár összetételét,²⁹ s fel-tette a kérdést: az újabb irodalomhoz tartozó művek vajon miért zömében 1917 és 1924 közötti megjelenésűek és nem első vagy legalábbis korábbi kiadások. Fel-tételezései: a korábbi kötetek az évenkénti költözésekkel eltűntek, esetleg meg-tartotta a legértékesebb darabokat stb. Utóbbi gondolata azóta beigazolódott: az író még a kiadás előtt kiválogatta a legbecsesebb köteteket, s ezeket Szalay József rendőrfőkapitány őrizte meg számára.³⁰ De a fő ok mégiscsak az, hogy az 1916-os kényszerű könyvtáreladás után újra kellett építenie könyvtárát.

Az utolsó

A könyvkiadás után, 1924 őszén Olaszországba, majd Párizsba utazott, de a következő év márciusában már vissza is tért – Szegedre. „Kilenc láda könyvem utazott velem. Háromszázhuszmilliót költöttem öt hónap alatt!”³¹ Hazatérte után befejezte *Segítség!* című regényét, melynek a kiadói jogáért kapott összegből egyből ismét Párizsba ment, s szép és drága könyveket vásárolt. Ezután már csak egyszer, 1928-ban járt Párizsban.

A 30-as években a Városmajor utcában bérelt lakást. A kortársak visszaemléke-zése szerint az egyetlen szobában egymásra rakott ládák alkották a könyvvállványt a mennyezetig. Az író állandóan rendezgette könyveit: ahogy az Eötvös Collegium-ban, itt is külön csoportban volt a magyar szépirodalom (ez volt a leggazdagabb), a külföldi szépirodalom, a történelem, vallás, természettudomány, szótárak.³²

1939-ben költözött utolsó, József körüti lakásába, ahol az új könyvpolcok valóságos könyvutkákat képeztek, s a falakat is mennyezetig fedte a 13 000 kö-tet.³³ Sűrűn látogatta az antikváriumokat, Stemmer Ödön visszaemlékezésében megírja, hogy egy-egy vásárlásakor annyi könyvet választott ki, hogy taxival kellett hazaszállíttatnia. S még egy fontos gondolata: „A németeket utálta. Idegen nyelvű készleteim böngészése közben német könyvhöz soha hozzá nem nyúlt.”³⁴ Márpedig mégiscsak összegyűjtött rengeteg német nyelvű szakirodalmat (főleg

rinte nem anyagi szükségből, hanem hordozhatatlan mérete miatt vált meg könyvtárától (Cs. SZABÓ László, *Levél a szerkesztőhöz Szabó Dezsőről = Új Látóhatár*, 1960, 460–461).

²⁹ TAXNER 1972, i. m. 724–733.

³⁰ BUDAI BALOGH Sándor, *Szabó Dezső ismeretlen naplója = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985, 695. – „A nagy magyar auktorok mind megvannak még és megvan Saint-Beuve összes mun-kája!” (BUDAI BALOGH 2004, i. m. 63.)

³¹ BUDAI BALOGH Sándor, 1985, i. m. 707; Uő 2004, i. m. 77.

³² BUDAI BALOGH Sándor, *Szabó Dezső Ludas Mátás-füzetei = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1982, 219; Uő 2004, i. m. 141.

³³ BUDAI BALOGH 1982, i. m. 227; Uő 2004, i. m. 154; FÜSI József, *Szabó Dezső = Beszélő há-zak*, Hatvany Lajos szerk., Bp., Bibliotheca, 1957, 253.

³⁴ STEMMER Ödön, *Egy antikvárius visszaemlékezései*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 275.

a filozófia, pszichológia, művészettörténet, földrajz és történelem területéről), s szépirodalmat is – igaz, ez teljes könyvtárát tekintve elenyésző: Goethe, Schiller, Hauptmann, Lessing gyűjteményes kiadásai maradtak ránk.

Az *Életeim* egyik utolsó kitekintése a múltból a mára, azaz 1944. november 19-re: „A köd alig ritkul, csak éppen hogy látok írni közvetlenül az ablak mellett. A kályhában táncoló lángok rá-rávezetik fényüket egy-egy könyvsorra. Nevek csillognak fel egy pillanatra a szoba hígult homályából: Szent Ágoston... Dante... Shakespeare... Cervantes... Michelangelo... Petőfi...”³⁵

Az író 1945 januárjában hunyt el a József körúti ház pincéjében. Végrendeletet nem hagyott hátra, csak művei jogait ígérte több írásában egykori iskolájának, a Kolozsvári Református Kollégiumnak.³⁶

Högye Mihály (akit a MADISZ hatalmazott fel minden Szabó Dezső hagyatékával kapcsolatos ügy intézésére az ostrom után) visszaemlékezésében³⁷ beszámol a lakásban tapasztalt állapotokról: meglepte a könyvek mennyisége, s hogy az elmúlt hónapok eseményei ellenére viszonylag rendben álltak a polcon – nyelvek, tudományterületek szerint csoportosítva. Azonnal lépéseket tett a könyvtár szakszerű katalogizálása érdekében, de mielőtt a felkért bibliográfusok hozzákezdhetek volna a munkához, a lakás két szobájába bérlőket költöztettek, így a harmadikba kellett mindent összezsúfolni. Az előljárárság emberei az átpakolásakor „leltárba vették” a könyveket: „tíz nagyobb, húsz kisebb könyv”, kezdték a legfelső polccal. Ezt látva döntött úgy Högye, hogy a lakásban talált, s általa már korábban összeszedett kéziratokat – a zavaros körülményekre tekintettel – magához veszi (néhány személyes tárggyal együtt), s őrzi mindaddig, míg biztosítottnak nem látja azok megfelelő helyre kerülését.

³⁵ *Életeim II*, 443.

³⁶ „Halálom percétől kezdve minden, bárhol található írásom, összes műveim minden joga a kolozsvári református Kolégiumé. Tehát: minden művem magyar nyelvű kiadója és minden művem minden szerzői joga (fordítás, film, dramatizálás, rádió stb.) [...] A mostani kiadásai műveimnek rosszak, tele vannak lényegrontó hibákkal. Én alkonyodó napjaim ellátására természetesen ki fogom adni egyik-másik művet. De a nagy kritikai kiadását összes műveimnek úgy fogom előkészíteni éveken át teljes filológiai és keletkezéstörténeti jegyzetekkel: hogy azt majd az Alma Mater adhassa ki rögtön, halálom után. Azt akarom, hogy azonnal nagy összeghez jusson egy páratlanul hiteles és részletes tájékoztatású kritikai kiadás első piacra bocsátásával.” (*Szabó Dezső újabb művei* 60, Bp., 1940. július–november hava, 72–75; A Szabó Dezső Füzetek, vagy Ludas Máttyás-füzetek a 30. szám után Szabó Dezső újabb művei címmel jelentek meg.) – Életében utolsó nyomtatásban megjelent írásában is a Református Kollégiumra hagyta műveit: *Búcsú és testamentum* (Magyar Ünnepe, 1944. nov. 12.), újraközlése: *Confessio* 1979/4, 106–107. Itt említést tesz a könyvtárról is: „Körülbelül tizenháromezer kötet nagy értékű könyvtáramat, arra az esetre, ha ezerkilencszáznegyvenöt előtt halnék meg, a budapesti Fővárosi Könyvtárra hagyom. De ez a hagyakozás nem érinti azt a szabadságomat, hogy addig könyveimmel másként rendelkezsem. Kérem a Fővárosi Könyvtárat, imádkozzék, hogy ne kapja meg könyveimet.”

³⁷ HÖGYE Mihály, *Szabó Dezső-émlékek = Hitel*, 1990/7, 37–39; a személyes beszélgetéseik során elmondottakról beszámol BUDAI BALOGH Sándor, *A Szabó Dezső-életrajz története = SZABÓ Dezső, Életeim*, Bp., Püski, 1996, 909–913.

Hivatalos végrendelet hiányában a könyvek jogilag az örökösöket illették volna, akik azonban nem tartottak rájuk igényt, így a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1947 elején megvásárolta az egész könyvállományt. A miniszter ekkor Keresztury Dezső (egyben az Eötvös Collegium igazgatója), aki közvetlenül a háború után már Halász Gábor és Balogh József könyvtárát is a Collegiumba mentette.³⁸ Az ő és az általa a Felsőoktatási és Tudományos Főosztály élére kinevezett Zsebők Zoltán hatékony együttműködésével sikerült a könyvtárat megszerezni azzal a tervvel, hogy nagyobbik részét a Kolozsvári Református Kollégium kapja meg (ügyeit ideiglenesen a Kolozsvári Egyetemi Iroda intézte), kisebbik része pedig az Eötvös József Collegiumba kerül.³⁹

A könyvek átszállítására, őrzésére, leltározására Tomasz Jenő, az Eötvös Collegium aligazgatója kapott megbízást 1947 júliusában, az ő – a minisztérium számára készített – beszámolójából részletes képet kapunk a szállítás és feldolgozás nehézségeiről.

„A felnyitott szobába bemenni nem lehetett; könyvpolcok, szekrények, székek, zenélő órák s rengeteg könyv egymás hegyén-hátán, teljes összevisszaságban volt a szobában felhalmozva, úgy, hogy a könyveket lépésről-lépésre kellett kibányásznunk onnan.”⁴⁰

Az átszállítás (kosarakban le a 3. emeletről az autóhoz, s fel a Collegium épületébe a növendékek és alkalmazottak segítségével) két teljes napot vett igénybe kínzó kánikulában, úgyhogy Tomasz Jenő alapos elszámolása 6 liter bort is tartalmazott a kemény munka jutalmául. Mivel a könyveket teljesen összekeverve tudták csak a kosarakkal átvinni, elhelyezték azokat a földszint 10. szobában (ma az Irodalomtudományi Intézet igazgatói tárgyalószobája Sötér István könyvhagyatékával), majd 50–100 darabonként fölívve az első emeleti díszterembe (a mai olvasóterem) az állomány minden egyes darabjáról katalóguscédulát vettek föl a munkát vállaló kollégisták. Ennek alapján történt aztán a betűrendezés és a többkötetes művek összeválogatása.

Az író és a kortársak által is 13 000 kötetesre becsült könyvtárból a dokumentumok tanúsága szerint 9340 darabot sikerült megmenteni. Ebből emelték ki a Collegium könyvtárából hiányzó műveket, a végső összesítés szerint 2872 darabot. E kötetek leltározása 1948 őszén–telén meg is történt. A minisztériumból átküldtek 9000 darab *ex librist*, ezeket minden kötetbe beletárolták.⁴¹

³⁸ MARKÓ 2010, i. m. 237–238.

³⁹ ZSEBŐK Zoltán, *Lépcsőfokok*, Szépirodalmi, Bp., 1982, 322–323. – Zsebők visszaemlékezésében azt is megírja, hogy „LT” (Lutter Tibor, a Collegium utolsó igazgatója a megszüntetés előtt) nem csökkenő macacssággal támadta a minisztériumban Kereszturyt, többek között azt is kifogásolva, hogy miért kellett Szabó Dezső könyvtárát az intézménynek adni.

⁴⁰ MTA BTK ITI Archivum 16. fond 56/1948: „Dr. Tomasz Jenő, Eötvös József-Collegium aligazgatójának jelentése a néh. Szabó Dezső-féle könyvtárról” (1948. január 30.), közli KERESZTES 2005; SIMON 2011, i. m. 14–19.

⁴¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) XIX-I-1-h-90-3-Bp-iEő -184568-1947 (1947. dec. 17.): Zsebők osztályfőnök utasítására az Egyetemi Nyomdától 9000 db *ex libris*

Kisebb állományrészeket különböző intézményeknek kellett átadni, a Kolozsvári Református Kollégiumnak szánt köteteket pedig I–XXIV-ig, illetve 1–65-ig számozott ládákban helyezték el.⁴² Az anyag kisebbik részét, a 24 ládát (646 db) Malán Mihály, a kolozsvári egyetemi ügyek intézésével megbízott egyetemi tanár átvette, majd miután a Kolozsvárra szállítás ellehetetlenült (a KEI-t is felszámolták), a könyveket az Országos Könyvtári Központ kapta meg, s valószínűleg szétszortották különböző könyvtáraknak.⁴³ A gyűjtemény nagyobb része, 65 láda (4400 db) a Collegium pincéjében várta sorsa alakulását.

Térjünk vissza még egy percre a kéziratokhoz. Högye Mihály a magához vett anyagot (közte az *Életeim* utolsó fejezeteit) édesanyjánál rejtette el, majd Párizsba utazott (külségi titkári megbízást kapott). Mikor értesült arról, hogy Keresztury Dezső a könyveket az Eötvös Collegiumba mentette, megkérte fivérét, vigye el hozzá a kéziratokat, személyes tárgyakat tartalmazó táskát. Keresztury, miután átvette, azonnal jelezte a minisztériumnak, ahonnan azt az utasítást kapta: vegye leltárba, s őrizze, míg a jog szerinti örökös megállapítható lesz. 1950 nyarán, az Eötvös Collegium megszűntetésekor a teljes (a Högye Mihály által megmentett, valamint a József körúti lakásban maradt és 1947-ben a könyvekkel együtt átszállított) kéziratanyagot át kellett adni az OSZK-nak, azóta ott őrzik.⁴⁴

A felszámolt Collegium gyűjteménye az Akadémiai Könyvtár kezelésébe került, annak fiókkönyvtáraként maradhatott eredeti helyén. Az ekkortól az MTA Eötvös Könyvtár nevet viselő intézmény élére az Akadémiáról kinevezett Szőke Sándor könyvtárvezető kétszer is kérte felettesét, Scher Tibor főkönyvtárost, hogy az anyagból hiányait pótolhassa (a megnövekedett olvasószám miatt szükség volt a kötetekre).

„Szabó Dezső könyvtárának nagyobbik felét, kb. 6.500 kötetet, a kultuszminisztérium 1947-ben az Eötvös Kollégiumban raktározta el. Az az intézmény (a Kolozsvári Iroda), amelyet a könyvtár gondozásával később megbíztak, időközben megszűnt. A könyvek további rendeltetése felől azóta semmiféle hatóság-

címke (6 × 9 cm, enyves háttal) sürgős megrendelése „a mellékelt minta szerint”. Sajnos arról, hogy az ex libris kinek a munkája, egyelőre nem sikerült sem a forrásokból, sem az egykori kollégistáktól, de még az „ex libris szakértőktől” sem semmit megtudni...

⁴² MTA BTK ITI Archívum 16. fond 282/1948: Jelentés a Szabó Dezső-féle könyvtárról (1948. augusztus 2.) (SIMON 2011, i. m. 26–27). – Már a következő miniszter, Ortutay Gyula utasítására a néprajzi vonatkozású műveket a Pázmány Péter Egyetem Néprajzi Intézete kapta meg (578), a Széchényi Könyvtár a „fasiszta tartalmú” könyveket vette át megőrzésre (25 db), s még 559 darab egyéb külön leválogatott könyvet kapott. A *Szabó Dezső Füzeteket* és a *Segítség* című regényfüzetlen íveit a Hartmann Testvérek Könyvkereskedése szerezte meg (1947. nov. 12. átvételi elismervény).

⁴³ KERESZTES 2005.

⁴⁴ MTA BTK ITI Archívum 16. fond 95/1948: Keresztury Dezső elismervénye az átvételről, tájékoztató levele Zsebőknek (SIMON 2011, i. m. 19, 21.); 327/1950: 1950. aug. 17-i átadási jegyzőkönyv (csak első részét közli SIMON 2011, i. m. 32–33) a Högye Mihály által kimentett anyaggal a végén (az *Életeim* utolsó 3 fejezetével). Könyvtárunk őrzi azt a kézzel írt füzetet, amelyben eredetileg leltárba vették az összes kéziratot.

tól semmiféle intézkedés nem érkezett. A ládába rakott könyvtár immár ötödik esztendeje áll a nedves pincében, a megpenészedés veszélyének kitéve, készen arra, hogy használatba kerüljön.⁴⁵ (A könyvtárvezető itt 6500 kötetet említ, nem veszi figyelembe az időközben más intézményeknek átadottakat. Ezek levonása után, s a 65 láda tartalmáról könyvtárunkban őrzött lista szerint is 4400 maradt ekkorra a pincében.)

A jóváhagyás után – 1952 őszén–telén – beletároltak még 2324 kötetet. A kérvény végén Szőke javaslatot tett arra, hogy a fennmaradó állomány kerüljön szétosztásra más könyvtáraknak. Ehelyett azonban időről időre kisebb részletekben (más hagyatékokkal, adományokkal keverve, de mindig feltüntetve a leltárnaplóban, hogy Szabó Dezső könyvtárából származik) vették nyilvántartásba a megmaradt kötetek egy részét az időközben megalakult MTA Irodalomtörténeti Intézet kezelésébe került könyvtár munkatársai.

Ennek a hatalmas gyűjteménynek a részletes tartalmi elemzése igen időigényes feladat lenne. Ami felületes vizsgálat után is megállapítható, az a francia nyelvű anyag túlsúlya és a finnugor teljes hiánya.⁴⁶ Az első könyvtárhoz hasonló arányban reprezentált az angol irodalom, történelem, filozófia, pszichológia, s a jelentős magyar irodalmi anyag mellett rengeteg a művészettörténeti munka, album, földrajzi mű is. Az Ortutay Gyula kérésére az egykori Pázmány Péter Tudományegyetem (ma ELTE) Néprajzi Intézetének átadott néprajzi tárgyú műveket (lásd 42 l.) ma is őrzik az intézeti könyvtárban. A köteteket beépítették az állományba, de megismerhetőek a beragasztott ex librissről.

Összegezve: A különböző jelentések, beszámolók és a leltárnaplók adatainak összevetése után azt látjuk, hogy a Tomasz Jenő által átszállított 9300 kötetből az épületet 2000–2500 hagyta el (a Kolozsvári Református Kollégiumnak szánt anyagból mindössze a 24 ládában őrzött 646 kötet, amelyeket valószínűleg szétosztottak különböző könyvtáraknak). Az Eötvös Könyvtár állományába nagyjából 6000 került, a fennmaradó duplumokat az időközben újjászervezett Eötvös Collegium kapta meg.⁴⁷

2006-ban az OSZK Gyarapítási Osztálya „a kiemelkedő családok államosított könyvei visszaadásának keretében” a Fölőspéldány Központban megmaradt 29 db kötetet adott át könyvtárunknak, mint „a hagyatékok birtokosának”.⁴⁸

Végül egy, a sok még mindig megválaszolatlanul maradt kérdés közül: az Országos Levéltár őriz egy nyomdai számlát 3000 darab Szabó Dezső ex librissről

⁴⁵ MTA BTK ITI Archivum 16. fond 115/1952: Szőke Sándor levele Scher Tibornak, közli: SIMON 2011, i. m. 37–38.

⁴⁶ Az *Életeim II* 149. oldalán olvashatjuk beszámolóját arról, hogyan égette el Kuncz Aladár és Laczkó Géza társaságában 1906 augusztusában 25 ezer finnugor céduláját. Első könyvtárából a korábban vásárolt finnugor könyvei kerültek hozzánk, később azonban már nem gyűjtötte.

⁴⁷ Ezúton is szeretném megköszönni Bor Kálmánnak (1963–73 között volt az Eötvös Könyvtár vezetője), hogy felidézte és megosztotta velem emlékeit.

⁴⁸ Tóth Józsefné gyarapítási osztályvezető 2006. 03. 22-én kelt levele Németh S. Katalin könyvtárvezetőnek – könyvtári irattár.

1948-ból, és egy átvételi elismervényt, amely szerint az elkészült nyomtatványokat a Kelet-Európai Tudományos Intézetben vették át,⁴⁹ amelyet ezután nem sokkal felszámoltak, s könyvei a megszüntető rendelettel egyúttal létrehozott akadémiai intézetek⁵⁰ könyvtáraiba kerültek, de ezekben nem sikerült nyomára bukkanni Szabó Dezső könyvtárából származó anyagnak. (Nagyobb mennyiségű ex librises kötetről nem tudnak a kollégák, és az állomány jellegének, illetve a bekerülés módjának vizsgálata sem vezetett egyelőre eredményre. Kérdés, hogy 1948-ban az Eötvös Collegiumon kívül vállalta-e bármelyik intézmény Szabó Dezső „örökségét”.) A 3000 ex libris ügye azért igazán izgalmas, mert a Collegiumba szállított anyagnál (9300) épp ennyivel többre (13 ezerre) becsülték egykor a könyvtár nagyságát. Ezért kérek ezúton is minden kollégát, ha nagyobb mennyiségű Szabó Dezső ex librisselel ellátott könyvre bukkán gyűjteményében, jelezze!

⁴⁹ MNL OL XIX-I-1-h-90/a-2-198942-1948: A Kelet-Európai Tudományos Intézet átvételi elismervénye 3000 db Szabó Dezső ex librisről, valamint az Egyetemi Nyomda számlája ugyancsak 3000 db ex librisről („Szabó Dezső könyvtárából”). – A Collegium még 1947 decemberében kapott 9000 db-ot (41. l.), amelyeket egyből be is ragasztottak a könyvekbe. Ezúton is köszönöm Keresztes Csabának, a Nemzeti Levéltár munkatársának segítségét!

⁵⁰ 4231/1949. MT rendelet.

MARKÓ, VERONIKA

La première et la dernière bibliothèque de Dezső Szabó

Tout au long de sa vie, l'écrivain Dezső Szabó (1879–1945) a passionnément collectionné les livres. Entre 1900 et 1904, il était étudiant du Collège Eötvös József, fondé sur l'exemple de l'École normale supérieure de Paris. Lors de ses passages en France, il acquit une quantité très importante de livres. Les lettres et les autres sources conservées aux archives du Collège Eötvös révèlent qu'en 1914 sa première collection de livres a été saisie à cause des dettes qu'il avait accumulées. Ne pouvant pas récupérer ses livres, il a demandé en 1916 au directeur du Collège – Géza Bartoniek – de racheter la collection, qui est conservée depuis dans la Bibliothèque Eötvös de l'Institut littéraire de l'Académie hongroise des Sciences. En 1947, une partie importante de la dernière collection de l'écrivain (mort lors du siège de Budapest), composée de quelque 6000 volumes, a également été transportée à la Bibliothèque Eötvös, grâce aux efforts de Dezső Keresztury, alors ministre de la culture et directeur du Collège.

Keywords: bookcollector, privat library, written heritage, Szabó Dezső, Eötvös College